

ձեռագրերն այն հանգամանքն որ շատ թղթեր (յառաջագետք Թղ. 203—5) շրտառած են մեծագետ, գծուարձեթեանի եղած յաման, եւ նաեւ բարդութիւն մաշած տողափեղծերն եւ ուրիշ տեղեր: Այս տեղերը մեծ մասամբ լրացանքի գիրքն եղաւ: Եւ յետո՛ւ թեամբ մէկ կողմանէ բառերու եւ տառերու մեծաքանակութեան եւ միւս կողմանէ համեմատութեամբ յոյն բնագրերն: Բայց կան վերջնական տեղեր ալ, զորոնք միայն գուշակութեամբ լրացնել կարելի էր: Այսպիսիները կրնան գիւրաւ զանազանութիւն նաեւ անով որ, անկիւնաւոր փակագիր [] մէջ առած ենք, բայց աստի յանօթութեանց մէջ նշանակած իւրաքանչիւր տեղը: Հնագոյն եւ ընդարձակոյն հայ ձեռագրեր մը գիւրաւ շատ բազմալի էր նաեւ այս կողմանէ:

Կանօթութիւնը ակամայ երկար եղան, եւ թէ եւ ընթերցողաց շատերուն շորացմամբ երեւան թերեւս, անհրաժեշտ էին գլխաւորաբար հայ եւ յոյն բնագրաց համեմատութեան անասկետով, եւ իրենց յայտիս համաձայն Բաւաղմատութեան կարեւոր մասը կը կազմէր*, որով յետոյ պէտք պիտի չունենանք երկարօրէն զբաղել այն խնդրով թէ ինչ աղերս ունի հայր յոյն նախաբնագրին հետ, եւ թէ այս կամ այն մէջին բացատրութիւնք ինչ իմաստով են, եւ նման կէտեր՝ Բնագրին ետքը կը կցենք համառօտ առաւմտաբնութիւն մը: Սկզբնորէ գործիք՝ անոր այլեւայլ լեզուաւ խմբագրութեանց, եւ յաւակագետն ի հարկէ հայերենին մասին:

(Հարանգիւթի)

4. 8. 8.

Միայն ստորագետ եւ կրկնագետ, եւ յաման ալ ընդ Բաւերձի թեան բազմաթիւ մը պայծառ* յաման անաղիւս եւ իրարու կից են: Բնագրութեան մասին ուրիշ կը գործեն «գծաբերն», «տաքառած» եւ նմանք զորոնք միւս նշանակած ենք, ինչպէս ուղղագրութեան փառ ամեն պէտքերուն թիւք:

* Ստակոսն նոս Թերթիս մէջ ակտորդ ծնորարքնու յոթին երեցաւ զնեւ ամբողջ ծանօթութիւնները մի առ մի երկարօրէն, ուստի զայնք ընդեր: Կրնան նոյնքը ստեղծուի զորոյն առանձին հրատարակութեան մէջ, որ ընդ ամսովու է:

1 Հայ բնագրեր մը ձեռագրին մէջ տեղեկատու եւ բաժանաւոր* վրձն մը փառն անխառն՝ շատ յաման բարդութիւն անուան եղան: Այս մասին գիւրաւութեան համար վերաները բաժանցներն եւ թուարկեցիք: Պակարք ճիշդ յոյն բնագրին համեմատ են. աւստի ամէկ վրձն այն թիւն ունի համարձեցութեան համապատասխանութիւններ հրատարակութեան յոյն բնագրին մէջ: Այսով վրձն մը յաւանդեց գտնելը շատ կը դժբերանայ: Դրոյն պէտքերով թիւք եւ վրձնագրութեան անպիտանութիւնք* իրենց տեղը ընտանաւոր են պատահառօք մէկտեղ:

ՄԱՅՆԱԳՐԱԿԱՆ

ԵԿԵՆՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՓԱՆՈՍՏՈՍ ՊԱՏԻՄԱՆ ԹԵՆ ՎԵՐՈՐԲԵՐՆԵԼ

Մասն Ընտրին — Վեցերորդ Կարաթիւն:

(Հարանգիւթի)

11.

«Խախորդ նկատողութիւններ իմաստն ամփոփելով, տեսնում ենք, որ 1) Փաւստոսի պատմութեան մէջ կեղծիքաբար յորինուած՝ Ե. եւ Զ. դպրութեանց կրկնութիւններն անաղագիտական փայլերով նոյն են ըստ խմբագրականի, եւ 2) Ե. դպրութեան կեղծ կրկնութիւնը սկիզբն ստացել է նախորդ դպրութիւնից:

Աժժ՝ դանձալով երկրորդ կեղծ կրկնութեան այն է Զ. դպրութեան Բ-ԺԻ, անունով ենք որ Զ. դպրութեան մէջ չկայ մի անուանացուցակ, որի վրայից Զ. դպրութեան կրկնութեան կազմուած լինելն երեւար. ընդհանրապէս Գ—Ե. դպրութեանց մէջ հեղինակը խոյս է առել ամեն յարմար առիթներում կեկղեցականների անուանացուցակը յիշելուց, կամողկոսացնելու համար զնախարաւ ուղղուած խմբերի, Կերեստի Բիււ. զանդոն ուղեւորուելու եւ Կերեստի գումարած ազգային ժողովների առիթներում: Միեւնոյն ժամանակ այդ երեւոյթին ուղեղ հակադրում է հետեւեալը. հեղինակն ուշք է դարձրել եւ յիշել է միշտ նախարարական անուանացուցակները յարմար առիթներում: Զ. դպրութեան մէջ այդ հետեւադրութեամբ սպասելի էր անսնել նշանաւոր նախարարների անուանացուցակը, մանաւանդ Արշակունեաց իշխանութեան վաթարանալու պատմական գիւրաւով: Այդպէս ուրեմն՝ տարբեր հարցասիրութիւն են ունեցել ներկայ խնդրում Զ. դպրութեան եւ նախորդ դպրութեանց մէջ նրանց հեղինակները: Այնուամենայնիւ նախորդ դպրութեանց մէջ շորս նուագով յիշուած են այս ու այն էջում անուններ, որոնք նոյնանում են Զ. դպրութեան եկեղեցականներից մի քանիսի անունն, ինչպէս են Փաւստոս, Առտաւոմ, Տրդիկ, եւ Տրդատ: Այդ հանգամանքից, սակայն, Զ. դպրութեան եւ նախորդ դպրութեանց մէջ կապը չէ, որ նկատելի է, այլ անհրապաւանութիւնն եւ օտարութիւնը, ըստ հետեւեալի:

1. Զ. դպրութեան անուններն իրենց հայացի ձեւով միանգամայն եւ միաբանութեամբ տարբերում են նախորդ պատմութիւնից: Է., Ի., Ե. մասնիկները Գ—Ե. դպրութեանց մէջ

սովորական են եւ ամէն քայլում հանդիպում են. օտարածնեւ են այնտեղ ոչ միայն օտար անունները, այլ եւս հայացրած անուններն են օտարածնեւ, որպիսիք են Գրիգորիս, Վրթանէս, Արիստակէս, Թադէոս, այդ երեւոյթն ու վիճակը մի յոյն նախադաշտաբար է յիշեցնում փաւստոսի պատմութեան համար¹։ Զ. գպրութեան մէջ հակառակ երեւոյթն ենք տեսնում. այստեղ հայածնեւ են ոչ միայն հայ անունները, այլ եւ օտար անունները՝ Զաւէն, Ասպարաի, Զորթ, Զորթուս, Թահան, Արաիթ, Առաստմ եւ այլն։ Զ. գպրութեան մէջ ու, իս մասնիկ ունին միայն այն անունները, որոնք հայերէնում այլակերպ գործածութիւն եւս չունին, օրինակ՝ Ներսէս, Մովսէս, Արիստակէս, փաւստոս եւ Ալեքիանոս։

Բայց մասնաւորապէս ուշադրութիւն են գրաւում երեք անուն, որ ունին նախորդ գպրութեանց մէջ Դաստմ, Տիրանմ, Տրդաթ ձևերը, իսկ Զ. գպրութեան մէջ — Առաստմ, Տիրիկ եւ Տրդատ ձևերը։ Աւելի բացայայտ չէր կարող արդարեւ վկայել Զ. գպրութեան հեղինակը, որ մի օտար մասնենագրական նշխար է Զ. գպրութիւնը, ուր նոյն եւ մի անձինք այլաձևեւ անուններ ունին քան նախորդ պատմութեան մէջ։ Բայց այս անգամ եւս Զ. գպրութեան մէջ հայացած վիճակ ունի անունս Առաստմ, բացի այն որ տարբեր ձևի մէջ է նա նախորդ գպրութեան համեմատութեամբ. հայ լեզուի մէջ քիչ անուն կայ որ — եւ ք առաւել որով սկսուածք ունենայ. այդպիսի անունները գործածութեան մէջ են չնորհիւ օտար ազգեցութեան. ըստ լակարտի նաեւ յունարէն լեզուն չունի այդպիսուածքով անուններ, որից երեւում է թէ ասորի ծագում ունին այդպիսի անունները։ Հայերէնում այդ անուններին նախադրում է ը, ու, — Ընրաստմ, Առաստմ, Արիստակէս. այդ մասնիկները գեղեցիկ եւ գրականութեան մէջ տարբերում են, բայց միշտ անբաժան են մնում — եւ ք առաւել տառից։ Այս բոլորի հանդէպ տեսնում ենք, որ պատմութեան ասորաշնչին ձևէ՝ Դաստմ — ըստ Ներս. Գպր. ձևագրի՝ Ռըստմ, Զ. գպրութեան մէջ Առաստմ է դարձած, —ի նախադրութեամբ. հայացած է այն՝ նման Զ. գպրութեան բոլոր հայացած անուններին։

2. Իրերեւ ամբողջութիւն՝ փաւստոսի պատմութիւնը չէ ներկայացնում ցուցումներ, որով

¹ Հ. Բ. Պ. Սարգսեան այդ երեւոյթը հիմք առնելով հաշիւել է որդի փաւստոսի պատմութեան հայացումը ի յունէ (Աղաթ. եւ իւր բազմաթիւ դաշնակէք էջ 298)։

հնարաւոր լինէր այդ ամբողջութեան ընթացքում միակ հեղինակի ներկայութիւնը ճանաչել եւ ընդունել. ընդհակառակն՝ անպակաս են ցուցումները որոնք տարբեր հեղինակների ներկայութիւնն են մատնանում. այդպիսի ցուցումներ տեւեկ ենք գործելու նախընթաց էջերում. այստեղ եկեղեցականների անուանց քննութեան տարիքով այդպիսի ցուցումներից մէկն աւելի ընդարձակ մտքով նոյնն է վկայում։

Նախորդ Գ. — Ե. գպրութեանց մէջ հեղինակը նշանաւոր եկեղեցականներին յիշելու գէպքերում, առաջին անգամ քննորոշում է եկեղեցականի ով եւ ինչ լինելն եւ ապա երբ երկրորդ անգամ առիթ ունի յիշել նոյն անձին, հեղինակը մերթ ընթերցողին յիշեցնում է թէ դա այն անձն է՝ որի մասին վերեւ պատմել է, մերթ եւ յաճախ լրութեամբ է անցնում նրա մասին, երթագրելով որ ընթերցողին ծանօթ է նախորդ պատմութիւնից։ — Դանիէլի մասին Գ. գպր. ԺԴ-ի մէջ պատմելուց յետոյ, կրկին յիշելու առիթներում, Գ. Գր. Ե. գպր. ԻԵ-ի մէջ, աւելացնում է «Եւ էին օրաց երկրորդն լեւալ աշակերտք արդոյն Դանիէլի Գեմի՛ զոր վերագոյն յիշեցաք...» եւ հետեւեալ ԻԶ եւ ԻԷ գլուխներին մէջ Դանիէլին հեղինակը յիշել է՝ այլ եւս առանց այդպիսի ծանուցման։ — փաւստոս եւ պիսկոպոսը յիշուած է Գ. գպր. ԳԻ եւ Ե. գպր. ԻԴ-ի մէջ. երկրորդ անգամ փաւստոսի յիշում տակութիւնը տեղի ունի առանց կոչման, իրերեւ ծանօթ մի անձի որ յայտնի է ընթերցողին նախորդ գպրութիւնից իբրեւ ծերունի եւ իբրեւ Ներսէսին ձեռնադրող։ Ահա այդ հատուածները հանդիպակցայ։

Գ. զպր. Գ.

Ե. զպր. ԻԴ։

Եւ հրաման եւ կոչեցին զԵրանդի Ներսիսեան, որոնք անուն էր փաւստոս եւ օտար ընա ձեռնադրել պիսկոպոս եւ փաւստոս եւ Դանիէլը։

Եւ առեալ զմարմն օրորել Ներսիսի զառնն Առաստմ զայլաձևաց իկեղեցոյն, եւ փաւստոս եւ պիսկոպոս եւ Գառնիէլը զիստա՛ Տրդատ... տառան է թիւն աւան։

Այստեղ ուշադրութեան արժանի է եւ այն, որ մինչ Տրդատ, իբրեւ նոր անձն, իւր լրիւ կոչումով է, փաւստոս նրան կից յիշուած է ընթերցողին ծանօթ վիճակի մէջ։

Արդ՝ արտայայտութեան այդ եղանակը չէ շարունակուած Զ. գպրութեան մէջ, ուր յիշուած են Նախորդ գպրութիւններից յայտնի անձինք — փաւստոս, Տիրիկ, Առաստմ, Դանիէլ եւ Տրդատ։ Զ. գպր. ԵԻ մէջ ընթերցողին փաւստոս եպիսկոպոսի հետ ծանօթացնելու հա-

մար, հեղինակն երկար յիշում է թե՛ լավագույն կու-
շտող եպիսկոպոսների նշանակութիւնը, նրանց
պաշտօնն ու դիրքը, այդու մի նոր անձնաւորու-
թեան մասին պատմող է հանդիսանում հեղի-
նակը: Դասիկէի յիշատակութեան մէջ, Զ. դպր.
Ի., մինչեւ իսկ Դասիկէի ժամանակն անյայտ է
ենթադրուած ընթերցողին. «Յա աշակերտեալ
մեծի Դասիկէին՝ որ էրն յամ Տիրանայ արքայի»,
իւր թէ Տիրանի Է. Դասիկէի ժամանակակից լի-
նեին ընթերցողը չգիտէ: Աւելի բացարձակ է
օտարութիւնը Զ. դպր. Ժ. Զ. մէջ. այդտեղ
հեղինակը ստորագծում է Տիրատի անցեալը
թէ ում ժամանակակից էր եւ ինչ պաշտօն ու-
նէր երբեմն. պաշտօնը նոյն իսկ այլանէւ խա-
թերի մէջ է հազցրած քան նախորդ դպրու-
թեան մէջ է (պաշտօնէիցն գլխաւոր — սար-
կաւագակն): Այս բոլոր դէպքերում, ինչպէս
Փաւստոսի եւ Դասիկէի, նոյնպէս եւ այստեղ
Տիրատի յիշատակութեան մէջ չի պատահում
ոչ մի անգամ այն ստորական են նախորդ պատ-
մութեան հեղինակի գործածած ձեւը թէ՛ «չոր
վերագոյն յիշեցաք», չէ՛ էլ լուսթեամբ անցած
այդ անձանց մասին, իբրեւ նախորդ դպրութեան
մէջ ծանօթներին. այլ միշտ Զ. դպրութեան մէջ
նրանք հանդիսանում են իւր թէ առաջին ան-
գամ են ընթերցողին անծանօթ վիճակի մէջ:

Յ. մնչին, ըստ երեւութի՝ աննշան տար-
բերութիւններն, եւս անպակաս են շերտերի
ընտրութեան միջոցին Փաւստոս յիշում է Էւ-
րուի (Դ. դպր. Գ.), իսկ Զ. դպրութեան մէջ՝
30 տարի անց՝ ըստ աւանդութեան, ամենեւին՝
չէ յիշում թէ նա Էւրուի էր. ընդհակառակն՝
այդ երեւութին հանգէպ Զ. դպրութեան մէջ
Արտիթ յիշուած է Էւրուի, Յոհան Տիմաւորցի
Փաւստոս եպիսկոպոսի ազգն եւ նշանակութիւնը
նախորդ պատմութեան մէջ բացակայում է, իսկ
Զ. դպրութեան մէջ այդ երկու հանգամանքը
մանրամասն պատմուած են: Այս բոլոր տարբե-
րութիւններն են, որոնք ուրոյն ուրոյն ոչինչ չեն
ցոյց տալիս, եւ որոնք խորով եւ միայն զի-
պուածական չեն, այլ մասնաւորական նշխար-
ների տարբերութիւնն են սոսկ վկայում: Բայց
այդպիսի օրինակների բազմութիւնից խուսա-
փում ենք լոկ աւելորդ դատելով:

12.

Երեւելի են հեղինակները Զ. դպրութեան
մէջ են — Զաւէն, Շահակ, Ասպուրակ, Փաւս-
տոս, Զորթ, Առատոմ, Տիրիթ, Կերակոս, Զոր-

թուազ, Տիրիկ Մովսէս, Ահարոն, Յոհան, Գինգ
եւ իւր աշակերտները — Պաշակ, Արտոյր, Մա-
րիս, Տրդատ եւ Մուշէ: Թէպէտ Հայոց Հայրա-
գրութիւնը բացակայելով, հնար չկայ յուսալ
այս եկեղեցականների մասին աւանդուած լիա-
կատար ծանօթութիւնը ձեռք բերել, այնու ա-
մենայնիւ դժուար չէ տեսնել, որ երեւելի եպիս-
կոպոսների յիշատակութիւնը նախնեաց երկրի
մէջ առնն տեսակ փոփոխութեան եւ այլ եւ այլ
աղբիւրների ազդեցութեան է ենթարկուած: Դի-
տենք նախ Զաւէնի, Շահակի եւ Ասպուրակի
պատմութիւնը: Զ. դպր. Բ. եւ Գ. Զաւէն եւ
Ասպուրակ յիշում են ի զաւակէ Աղբաւնոսի,
իսկ Շահակ ունի անորոշ մի մականք Զ. դպր. Գ.
«կորձեալ»: Խորենացին Շահակին էլ յիշում է
«յազգէ եւ ի ժառանգութենէն» Աղբաւնոսի (Գ.
1Թ.): Միւս կողմից Սոփերը (Ի. ԻԸ), Վարդան
պատմիչ, Սամուէլ Անցի, Միքայէլ Ասորի, եւ
Շերտեան Գալանոսի ձեռագիրը (Nr. 30, ըստ
սպ. ցոյցակի 177բ) — միաձայն վկայում են,
որ Շահակ, Զաւէն եւ Ասպուրակ եղբւրքն էին՝ ի
զաւակէ Աղբաւնոսի: Արդ՝ թողնենք միւսներին,
վարդան, Միքայէլ եւ Սամուէլ՝ յայտնի է, որ
յետին գարեթի անձինք են եւ սակայն աւելի
որոշ տեղեկութիւն են հաղորդում ներկայ
ինքրում. հարկւա՛նք իրենցից չստեղծեցին
այդ, այլ լուրի արժանաշատ դատուած աղ-
բիւրներից օգտուեցին, անուշադիր թողնելով
պատմա՛հորն եւ Գ. դարի յատուկ եւ յայտնի
պատմիչին — Փաւստոսի պատմութիւնը:

Չկայ սակայն երկու պատմիչ, որոնք երբեք
Աղբաւնոսեաններին պատմութիւնը միտեկեպ հա-
ղորդէին. իւրաքանչիւր յիշատակարան իւրա-
կերպ է այդ կէտում. Փաւստոս, Խորենացի եւ
Եովհաննէս Կաթուղիկոս չգիտեն թէ նոքա եղ-
բարք են. ուրեմն եւ նոյն են այդ մասի մէջ.
Բայց կարգ եւ Եւրուի են հաղորդում. ըստ խո-
րենացւոյ եւ Յոհաննէս Կաթուղիկոսի՝ նախ
Շահակ, ապա Զաւէն, ըստ Զ. դպրութեան՝
նախ Զաւէն, ապա Շահակ: Վարդան եւ Սո-
փերը ոչ մէկին չեն հետեւում լիակատար կեր-
պով. նրանք նախադասութիւնը նշանակում են
հակառակ Զ. դպրութեան եւ Սամաւայն խո-
րենացւոյ եւ Եովհաննէս Կաթուղիկոսի, բայց
վերջիններիցս տարբերում են նրանով, որ
Զաւէնին եւ Շահակին եղբարք են յիշում:
Վարդան եւ Սոփերը այդ յիշում են բառացի
օճով, որ չուրիս Խորենացի, Եովհաննէս Կաթու-
ղիկոս եւ Փաւստոս:

